

U ŽUDNJI ZA LJUBAVI I ZA KATARZOM: MAGIJA BOSANSKE ILAHIJE I ILAHIJE HORA BUŽIMSKIH “GAZIJA”

Rašid DURİĆ

UDK 28-291
783.65:28

SAŽETAK: U članku je riječ o muzičko-mekamskom, estetičko-glasovnom opisu zasebnih muzikoloških i vjerskih vrijednosti ilahije, o obilježjima ilahije kao tradicionalnog muzičko-vjerskoga žanra muslimana. Sa koncentracijom i aplikacijom svojstava ovoga žanra na ilahije u bosanskoj muslimansko-vjerskoj tradiciji. I na ocjenu estetičko-muzičkih svojstava ilahija koje izvodi hor “Gazije” iz Bužima u njihova dva posljednja objavljena CD-a. Ilahija se u članku opisuje kao muzički put muslimana ka Bogospoznanju koji je istodobno i put ka ljudskom samooplemenjenju i samoosmišljenju. Biti na takvom putu pretpostavlja od tvorca ilahija, od stvaratelja nota, melodije za ilahiju, od pjesničkoga teksta i od izvođača ilahije u njihovom konačnom izvođenju, da melodijom i dušom -glasom izvođača ilahije, njihovim harmonijskim skladom – ispoljavaju apsolutno samopredavanje Svevišnjem, apsolutno i duboko nadahnuće Božijom Uzvišenošću, Božijim stvaranjem, Svetošću i Tajanstvom. Ovo je nadahnuće preduvjet za estetičko kvalitetno ljudsko ispoljavanje ilahije. Te uvjete u članku razrađuje opisom ilahije, sa aplikacijom opisa u izvođenju ilahija hora “Gazije.” Sa osnovnom porukom članka da je osjećanje uzvišenosti u ljudskom glasu (mekamu), u melodiji koja prati izvođenje ilahije, moguće ostvariti samo kroz samosvijest mumina, vjernika, kroz njegovo vjersko uvjerenje i osjećanje svetosti, nadnaravnosti i tajanstvenosti Allaha. Sa konačnom porukom članka: umjetnička izvedba ilahije pretpostavlja iskrenog i duboko nadahnutog mumina Allahom. Članak afirmira ilahiju ne samo kao put udubljanja i učvršćivanja mumina u Allahu, već afirmira terapijsku snagu ilahije na vjerničkom putu samospoznanja, radosti i katarze. Članak pledira na njegovanje ilahije kao muzičko-umjetničkog puta čovjeka ka Allahu. Članak osporava ekskluzivna stajališta (citirana iz časopisa “Saff”) o navodno štetnom utjecaju muzike na iman muslimana. Na kraju članka je i relevantna literatura o ilahiji.

*Sva vrata su zatvorena osim Tvoje
kapije.
Siroti neznanac nema puta osim
prema Tebi.
O Darežljivi, o Svemoćni, Allahu
Koji nur prosipaš.
I sunce i mjesec, i sve zvijezde su
kapidžije Tvoje Kapije.*

*Ako život završi, Allah je dao drugi.
Ako je prolaznog nestalo, evo drugi
vječni.
Ljubav je voda života, toj vodi se
primakni.
Svaka kap tog mora, jedan je život
posebni.*

(Mevlana Dželaluddin
Rumi 1207-1273)

1.

Ako su sve kapije zatvorene, Allahova je kapija u svako doba otvorena onome koji iskreno traži Allaha. Bez dubokog i iskrenog ganuća Stvarateljem svjetova, nema istinske molitve. Nema kvalitetnoga notno-muzičkoga upjesmljavanja ilahije. Nema harmonijske glasovne interpretacije ilahije. Što je insan pobožniji, time će njegova molitva biti toplija, Bogu bliža. Izvedba ilahije usrdnija, sugestivnija, dirljivija.

*Bože, tako Ti Tvoje veličine!
Tako Ti nenadmašive sile Tvoje moći!
Tako ti čistog života odabranika!
Tako Ti svijetlog lica poslanika!*

*Tako Ti Tvooga miljenika, najboljeg
od svih ljudi!
Koji je ovome svijetu dah zore. (...)
Gospodaru visokog položaja,
Učini nam sjećanje na Te izvorom
života!
Otkloni od nas misao o drugome,
I užeži svijeću svjetlom Tvooga znanja!*

(Šejh Abdurrahman Sirrija –
Tajanstveni 1775-1847; u prijevodu
s turskog Dr. Šaćira Sikirića)

Ovaj muzikološki-vjerski pledoaje očuvanju ilahije i ocjenu izvođenja ilahija bužimskih “Gazija” umjesno je početi podsjećanjem na prvo “Veče ilahija i kasida” 27. marta 1990. u sarajevskoj dvorani Zetra pred 28.000

duša. Umjesno usljed činjenice da je upravo na toj večeri narod bošnjački u ilahiji prepoznao svoje duhovne korijene. Ova večer bila je inicijacijom i urnekom da širom Bosne od tada do danas niču horovi ilahija i kasida. Horovi koji njeguju ilahiju – intimno vjersko i duševno blago Bošnjaka koje najneposrednije ispoljava i vjerski i muzički identitet ovoga naroda. Sve do ove večeri u Zetri, ilahija je poput Pepeljuge bila zapretana u bosanskom muzičkom nasljeđu. Prepuštena za boravu. Bužimska je omladina jedna od rijetkih u Bosni koja je već 1989. u sklopu Muslimanskog saveza utemeljila hor ilahija. U horu je do danas djelovalo stotinjak pretežito mladih ljudi. I to je brojno sudjelovanje mladih najvredniji dobitak ovoga hora. U tom je horu 1992. godine formiran uži vokalni sastav imena “Gazija.” Od 1992. do danas hor “Gazija” najodabraniji je musafir svake imalo značajnije vjerske priredbe u Unsko-sanskom kantonu. Učesnik je dva federalna takmičenja u izvođenju ilahija u Sarajevu i u Zenici. Osvajač više nagradnih takmičenja u ilahijama na regionalnom i federalnom nivou. Dobitnik dva pismena priznanja SO Bužim. “Gazije” su već godinama postali markacija duhovnosti i kulturalnosti Bužimske i Bosanske krajine. Hor “Gazije” je zahvaljujući kvalitetu izvođenja ilahija odavno prekoračio bosanske granice, gostovao u Turskoj, gostuje širom Evrope. Hor je ponos Bužimske i Bosanske krajine i usljed činjenice da su u njemu pjevala i tri bosanska ratna šehida. “Gazije” su svoj dvodecenijski rad okrunili efektivnim javnim kulturnim činom: ilahijama na CD-u naziva *Džennetska hurija* u izdanju Hayat Production Sarajevo. Prva javna promidžba CD bila je 4. juna 2009. na stadionu “Vitez” u Bužimu pred oko 1.800 ljudi.

U takav uspjeh hora “Gazije” sigurno je uloženo mnogo ljubavi, discipline, kreacije i vježbanja. Za te uspjehe zaslužan je svaki od danas 34 pojedinca u horu. Možda najzaslužniji prvi vokal i vođa hora Vahidin Veladžić. Uz sugestiju da u hor uključuju prvenstveno ženske osobe: ženski mekama su, u pravilu, umilniji i nježniji,

primjereniji ilahiji. Djelotvorniji od muških glasova da u nama produciraju božansko ganuće i osjećanje. Pored svih članova hora sa prvim mekamom Vahidina Veladžića, za uspjehe “Gazija” je zaslužan njihov muzički kompozitor Sead Zele Lipovača. Potom stručni vođa hora Husein Ružnić, profesor muzike. I pjesnik tekstova njihovih ilahija Emin ef. Grošić. Da je Emin ef. Grošić istinskoga poetskoga dara, dostatno je među desetinom njegovih pjesmotvora prosjeći samo *Džennetsku huriju*. Iz pijeteta prema “Gazijama” u izvedbi njihovih ilahija sudjelovao je i poznati pobjednik u učenju Kur’ana hafiz Aziz Alili. Jedan od vrhunskih mekama u izvođenju ilahija u regiji i šire. Takvu čast Alili je iskazao jedino njima i zagrebačkom horu ilahija “Arabeske.” Afirmaciji hora doprinio je i autorski nepotpisan solidno urađen dokumentarni film “Hor Gazije 1992-2010.” Ovaj je naima film dobar putokaz da se pojmi neprocjenjiv kulturološki značaj hora “Gazije.” Da se shvati njihov smisao u promoviranju radne discipline, skromnosti, iskrenosti, čestitosti i kreativnosti – svih tih vrijednosti koje su danas zanemarene. Da se pojmi kako svoju misiju “Gazije” pronosiraju ne samo javnim nastupima, dovoljan je podatak da je njihova ilahija *Džennetska hurija* na internetu imala 232.242 posjeta. Do veljače 2014. godine! (Navedeni film i posjećenost raspoloživi su na: www.youtube.com).

Otkud to da su upravo bužimske “Gazije” najuspješniji hor ilahija u Unsko-sanskom kantonu, pobjednik više takmičenja u regiji, gost u Turskoj, širom Evrope? Jedan od bitnih razloga svakako je u njihovoj dubokoj pobožnosti. Bez istinske pobožnosti nema kvalitetne ilahije: to je temeljna teza koju argumentiram u ovoj mojoj recenziji i u opisu estetike ilahije. U slučaju bužimskih “Gazija” riječ je o tradicionalnoj pobožnosti bužimskih porodica. Pobožnosti koja je snažnija od pobožnosti porodica i ljudi u susjednim krajiškim i bosanskim čaršijama. Bez ljubavi i divljenja Allahu, nema radne discipline, nema ustrajnosti na putu trajnog samousavršavanja ka

evlijstvu. Nema veličajnoga zračenja ilahija. Ljubav naime nije moguće glumiti niti sakriti: ljubav ljudi osjete međusobnim zračenjem.

2.

Zašto je ilahija uopće i ilahije hora “Gazije” neodoljive magijske snage da nas uvijek iznova oduševе, ozare, razgaljuju? Jedan od bitnih razloga je u njenu spoju prirodnosti i svetosti. Ilahija je u isti mah ljudski neposredno i jednostavno, i božanski veličajno i rafinirano ispoljavanje ljubavi prema Allahu. Od čega se sastoji taj “materijal” iz kojeg ilahija crpi svoju magnetizam? Magnetizam ilahije izvire iz njene terapijske snage. Terapijsko zračenje ilahije ljudi proživljavaju intimno i duboko: osobnim slušanjem i grupnim gledanjem. Najintenzivnije svojim pjevanjem ilahija. Ilahija čovjeku posreduje duhovnu dragocjenost – put Allahu. Tim putem čovjek često nije u stanju sam hoditi, nije u stanju taj put sam izgrađivati. Na tom putu Allahu čovjek doživljava spokojstvo, mir, blaženstvo, zanosе i radosti. Katkada i ekstazu, rastapanje duše, samoosjećanje sebe u Svebiću, u Svežiću. Poistovjećenje sa Univerzumom. “Opijenost” Božijim stvaranjem. Nije li u tim rijetkim i izuzetnim trenucima čovjek potpun, svoj, samoostvaren? Slobodno biće koje sebe, svoju bit potpuno ispoljava?

Ilahija izvire iz gladi ljudskog duha za smislom. Za samospoznavanjem i za Bogosaznavanjem. Potječe iz arapskoga “ilhama” što znači “nadahnuće.” “Nadahnuće” koje je neiscrpivo, jer crpi snagu iz Božanskoga izvora. Upravo iz tog vrela izvire magija ilahije. Ilahija je prvenstveno pjesma žudnje za Allahom. Pjesma koja u Allahu osmišljava naš ovdašnji materijalni život i proživljenje. Pjesma koja nas oslobađa (i)racionalnoga straha od Boga i straha od biomaterijalne prolaznosti. Vjerom u besmrtnost duše u Allahu. Vjerom u “onozemaljski” ili u ovozemaljski vječni život.

U ilahiji se sastaju dva prividno diskrepantna saznanja i osjećanja: uzvišenosti i veličajnosti Božanstva

i ljubavi prema Stvaratelju. Saznanje i osjećanje uzvišenosti Boga, ilahije ispoljavaju skrušenim i nježnim mekamom – melodijom glasa i muzičke pratnje. Osjećanje jedinstva sa Stvarateljem ilahije ispoljavaju ne samo skrušenim, poniznim, već i treperavim, ritmičnim i radosnim mekamom. (Mekam: ar., arija, kajda, melodija, glas; način učenja Kurana). Krajnji je smisao oba saznanja i osjećanja, da umjesto straha od Svevišnjega, u nama ilahija razvija spokojstvo, osjećanje blaženstva i oduševljenja Svevišnjim. Do takvih osjećanja rastapanja duše dopijeva se potpunim ugasnućem svoga ega u Stvaratelju. Riječ je o sufijskom tariqah putu duhovnoga osovljenja kroz ilham (nadahnuće) i raqs (duhovni zanos) u ilahiji. O umjetničkom pregnuću – kroz perfekciju ljudskoga glasa – koji u nama produciraju navedena osjećanja kojim se zbližavamo Svevišnjem. Kroz produciranje poniznosti, blaženstva i radosti, izvođači ilahija sjedinjuju osjećanje svetosti i ljubavi u nerastavljivom jedinstvu. Izvođači ilahija svoje biomaterijalno jastvo snažnim duhovnim pregnućem (od poniznosti preko spokojsva do ekstaze) transcendiraju u duhovno evlijstvo. U ushićenju kojim se hrli u najveličanstveniji doživljaj duhovnoga zbližavanja sa Stvarateljem. Takvo duhovno-duševno zbližavanje dostiže se trajnim rafiniranim njegovanjem ljubavi spram Stvaratelja. Ilahija nam dakle posreduje najveličanstveniju silnicu Stvaratelja života: ljubav. Ovaj proces zbližavanja čovjeka i Stvaratelja je jasno ispoljen kao potreba čovjeka i kao obaveza insana i mumina prema Stvaratelju. Ispoljen u Kur'anu, u dinu i imanu. U svakodnevnih pet molitvi. Na drugoj je strani tesavufska pretenzija duhovnoga "srastanja" čovjeka sa nezamislivim i ničim usporedivim Allahom, u Kur'anu je jasno poreciva i osporena: Allah je u Kur'anu čista transcendencija, neusporediv bilo čemu ili bilo komu. Ljudskom poimanju nedokučiv. Osnovni smisao tesavufa je, na drugoj strani, u pretenziji ne samo duhovnoga zbližavanja čovjeka i Allaha, već i navodnoga "sjedinjavanja." Ta je pretenzija navodnoga

"tawhida" insana u Allahu bitan razlog marginalizaciji (i osporavanju) muzike u islamu. Također i s njome ilahija u savremenoj islamskoj praksi. O toj suprotstavljenosti kur'anskog osporavanju ljudskoga zamišljanja i uspoređivanja Stvaratelja sa bilo čime, na jednoj strani, sa navedenom pretenzijom sufista u duhovnome jedinjenu insana i Stvaratelja, na drugoj strani, jest stvarni (i prećutni) uzrok marginaliziranja ilahije kao muzičke umjetnosti u islamskoj praksi. O psihološko-vjerničkim uzrocima ovoj međusuprotstavljenosti više je riječi u posljednjem poglavlju ovoga članka.

Doživjeti osjećanje svetosti na putu ka Stvaratelju, traži od izvođača ilahija trajno duhovno rafiniranje i usavršavanje svojih glasovnomuzičkih sposobnosti. Sastavljači melodija za ilahiju i pjevači ilahija, svoj iman i 'ishs (duhovnu ljubav) prema Ljubljenom, njeguju gašenjem svoga ega. Do konačnog svojega ugasnuća i duhovnog "ponovnog rođenja" – katarze u Stvaratelju. Riječ je o sufijskom putu ljubavi, milosrdnosti i duševnosti jednoga Rumija, Gazalija ili Mevlane. O produciranju spokojsva, blaženstva i radosti kao trajnoga zadovoljstva. O njihovom učenju koje je džihad razumijevalo kao sveti rat protiv svoga narcisoizma (samoljublja) i ega. Džihad kao borbu protiv svih ljudskih poroka, iskušenja i negativnih strasti u svome egu. Džihad – put samokultiviranja, samoodricanja, altruizma na kojemu se nalaze sufisti i dobri interpretatori ilahija.

3.

Ilahija arapski: pobožna pjesma, turski "ilahi" – božanski, božji – nastala je u krilu njegovanja kur'anskih mekama. Za razliku od kaside koja se redovito rimuje na jednu rimu i ima najmanje 15 distiha i koja uzvisuje Muhammeda a.s. i njegove ashabe. Ilahija se radala iz posvećenosti muslimana umijeću recitiranja Kur'ana. Ilahija je njegovana u glasovnom uljepšavanju Božijega harfa – slova, ajeta i sura. U toj saći meda izvrcana je estetika islama uopće. I osebnost i osobnost islamske umjetnosti koja je

od Hidžre do danas obilježila materijalnu i duhovnu kulturu muslimana od Magreba do Mašrika.. Islamske umjetnosti koja je suodredila cjelokupan život muslimana od bešike do bašluka. Islamska je estetika u svakom svom produktu (od arhitekture i kulture stanovanja, do kulture ishrane i ilahije) izgradila uzuse. Norme profilirane i standardizirane u kur'anskom svjetonazoru i u kur'anskoj inspiraciji. Dosljedna primjena standardiziranih uzusa i normi od Magriba do Mašrika učinila je osobenom i homogenom islamsku umjetnost od Hidžre do danas. Sa ilahijom – jednom od njenih muzičkih i pjesničkih izdanaka.

I pošto je sam Kur'an poslužio kao model za ostale estetske izraze, on je, na isti način, priskrbio pronalaženje suštine za estetsku manifestaciju u muzičkom (vokalnom) umijeću. (Opširnije u: Isma'il R. al Faruqi, Lois Lamy'a' al Faruqi: *The Cultural Atlas of Islam*, New York 1986, 441).

Iz umijeća recitiranja kuranskih ajeta i harfova, iz svijesti mumina o nadnaravnosti i Božijem porijeklu kuranskih riječi, procvjetala je i ilahija. Iz retoričke, govorničke i recitatorske umjetnosti Kurana, iz kiraeta je izrođena i ilahija kao pjevačka, vokalna i instrumentalna muzika muslimana. Ilahija kao jedan sinkretički žanr u kojem se umjetnost ljudskoga glasa – mekam neodoljiva čara- harmonizira sa melodijom muzičkoga instrumenta, o obje se obistinjuju u uzvišenoj pjesničkoj svetoj riječi upućenoj Allahu. U tom trostrukom sazvučju, sa mekamom kao vodećom melodijskom linijom, rijetko koji slušalac može ostati ravnodušan. Za sastavljača melodije i za izvođača ilahije pritom je najpreči i najdelikatniji zadatak ostvariti harmoniju mekama i instrumentalne melodije. Idealna harmonija pretpostavlja slijeđene autohtone melodije mekama, njegove uzusne muzičke linije ili strukture arapskoga korijena. U tu relativno čvrstu, općeprihvaćenu i stotinama godina njegovanu strukturu arabijskoga i arapskoga mekama i melodije, svaki izvođač i kompozitor ilahije udahnjuje vlastitu kreaciju: glasovnu i muzičkoinstrumentalnu. Toplinom,

zanosom i bojom svoga mekama. U tom udahnjivanju vlastite duhovnosti i duševnosti u ilahiju, najdelikatnije je ostvariti mjeru u svom ukrašavanju nosive melodije odnosno nosivih mekama ilahije. Onih mekama koji su karakteristični za izgrađenu muzičku strukturu, za tonalitet i za muzičku harmonizaciju ilahije arabijsko-beduinskog i arapskoga muzičkoga korijena.

Za hor bužimskih "Gazija" izdvajam slijedeće ilahije u čijoj je izvedbi slijedeća melodijska struktura autohtone arapske ilahije, kako u mekamu, tako i instrumentalno. U kojima je ostvareno umjereno ukrašavanje osnovne melodije vlastitim mekamom i instrumentalno. To su: *Džennetska hurija*, *Ilhamom sam sinoć ja*, *U hladu arša*, *Samo Allah istina je*, *Ya Allah...* To su karakteristični primjeri jedinstvena tonaliteta i harmonije homofona muzičkoga stila u izvođenju ilahija bužimskih "Gazija." Stila u kojem prvi glas vodi melodijsku liniju, a ostali ga unisono prate. U pravilu je dirljivije i ganutljivije ovo homofono izvođenje, usljed činjenice da je prvi mekam Vahidina Veladžića istinskih umjetničkih kvaliteta: mehak, nježan i duboko osjećajan. U nekim od ovdje navedenih ilahija u izvođenju "Gazija," ilahija sa polifonijskim – istodobnim pjevanjem cijeloga hora, u kojem su svi glasovi ravnopravni, muzička kvaliteta ilahija je znatno niže razine. Tomu je bitan razlog upravo u polifonijskom izvođenju. Sa posljedicom utapanja, nestajanja i izjednačavanja mekama Vahidina Veladžića sa ostalim glasovima hora.

Muzički doživljaj u navedenim ilahijama je bitno produbljen fokusiranjem filmske kamere na pomno odabrane i fokusirane detalje iz bužimske prirode i na detalje karakterističnoga muslimanskoga interijera. Filmska kamera maestra Muhameda Kahrimanovića u navedenom CD i video snimku – je ilahije *Džennetsku huriju* i *U hladu Arša* – vizualno snažno obogatila. Tako da ove dvije ilahije djeluju ne samo melodijski i poetski gotovo savršeno, već su i snažan vizualni umjetnički doživljaj. Riječ je o ilahijama homofonskog izvođenja

u kojima su prvi, vodeći glas, horska vokalizacija i instrumentalna pratnja – u savršenoj harmoniji. U obje ilahije melodijski i vizualni doživljaj snažno je obogaćen kroz poezijsku riječ Emina ef. Grošića. Sve to zajedno tvori izvanredno dubok i snažan vizualno-auditivni islamski doživljaj u jedinstvenu umjetničku cjelinu. Sa ispoljenim temeljnim osjećanjem ilahije: božanske nadnaravnosti, veličajnosti i uzvišenosti. U *Džennetskoj huriji*, u ilahijama *Ilhamom sam sinoć ja*, te *U hladu Arša* proživljavamo blagotvorna ozarenja na putu ljubavi ka Svemogućem. U ovim ilahijama ostvarena je karakteristična harmonija, glasovno-melodijsko jedinstvo u kojoj dominira skrušenost, umilnost i nježnost u ukupnom dojmu i doživljaju. Riječ je o vokalno-instrumentalnom sazvučju, jedinstvenoj muzičkoj, vizualnoj i poetskotekstualnoj harmoniji. O realizaciji, učvršćivanju i afirmaciji relativno jedinstvena tonaliteta ilahije arabijsko-arapskoga muzičkoga korijena. Onog tonaliteta i melodije koji su karakteristični u izvođenju ilahije u cijelom islamskom svijetu.

Poneseni mekamom tekbara, izvođači ilahija katkad nisu u stanju podrediti osjećanja razumu, emocije suzbiti, njima upravljati. Sa posljedicom da previše ukrašavaju ili predugo otežu melodiju u ilahijama. Vokalno ili instrumentalno. U tom smislu instrumentalnoga rastezanja, karakteristična je za hor "Gazije" ilahija *Gospodar* sa pretjeranim tonskim ukrašavanjem. Sa trominutnom uvertirom gitare u ilahiji koja ukupno traje 5:26 minuta. Unošenje zapadnjačkog ritma u karakterističnu melodijsku liniju ilahije, neminovno rezultira urušavanjem muzičke autohtonosti arabijsko-arapske ilahije. Urušavanje onog općusvojenog melijskoga uzusa u ilahiji koji je stoljećima karakterističan u islamskom svijetu.

4.

Čovječanstvo još nije odgonetnulo tajnu ljudske darovitosti i još se moramo prisposobiti školjci i biseru koji u njoj nastaje tek i samo onda ako se i kad se na njenom organizmu stvori rana. (Abdulah Sidran. U časopisu

Behar, XX, 101-102, Zagreb 2011). Božanski dar jednoga hafiza Aziza Alija, hafiza Šabana Burhana, Engleza Yusufa Islama ili pojedinih mekama djevojačkih iz zagrebačkih "Arabeski" – je jedinstven. U pravilu nedostižan, jer je u njihovim mekamima sabrana i skoncentrirana njihova duhovnost i duševnost. Moguće je međutim njihovim tragom svoj glas "uduzeniti," karariti ga, školovati, oplemenjivati. Također je moguće da notografi, muzičari i kompozitori, slijedeći ove umjetnike, sami sastavljaju ilahije u arabijskom muzičkom tonalitetu i uzusu. Sa bogatim orijentalnim ritmovima, uz vodeće instrumente arabijskoga korijena – naj (ili klarinet), zurnu i tarabuku. Da nas njima duhom i dušom Arabije prožmu. Arabijsko-bosanskim spojem nerastavljive nujnosti i radosti, sjete i zanosa, koji su tako karakteristični ne samo za bosansku ilahiju već za ezan i za sevdalinku. Mekamom koji grli vascijeli svijet, zrači univerzalnom ljubavi. Mekamom u kojem osjećamo da su jedan beduin i Bošnjak srasli, neodvojivi duhovni sijamci. Možda su takve ilahije Šabana Burhana *Zvijezde tiho sedždu čine*, Aziza Alilija *U djergahu moga srca*, Ebu Bekrova *ilahija*. Ili ilahija *Ja upitah žuti cvijet*. Ili su to danas već klasične ilahije *Kad procvatu behari*, *Teku rajski potoci* u izvođenju Zehre Deović ili zagrebačkih "Arabeski". Ovim primjerima hoću da naglasim činjenicu da su Bosanci koji su uzrasli u duhovnosti Zapada rijetko u stanju komponirati i otpjevati ilahiju kao umjetnički akt. Za takav je podvig neophodno orijentalno-islamsko duhovno i duševno uzrastanje, obrazovanje, odgajanje i samoosvješćavanje. Možda je jedan takav, u islamu osviješćeni Zapadnjak, spomenuti muzičar Jusuf Islam.

Usljed nedostatka kur'anskoga i muzičkoga znanja i osjećanja, ili usljed tankoga imana, u kompozitora i u izvođača ilahija, ilahiji na Balkanu prijete urušavanje sa utapanjem u neki drugi muzički žanr. Ilahija je u posljednjih par decenija postala najslobodniji žanr islamske muzičke umjetnosti. Mnogi u islamu neosviješćeni, u orijentalnoj

muzici neobrazovani kompozitori i pjevači ilahija, su u posljednje dvije decenije na Balkanu relativno čvrstu mekamsko-melijska strukturu ilahije učinili toliko fluidnom, melodijski instrumentalno i pjevno razvodnjenom, te poetski tekstualno tako rastezljivom, da ilahiji prijete opasnost pretapanja, nestajanja. Neosviještenost kompozitora i pjevača ilahija u islamu bitan je uzrok rastakanju ilahije. Također neosviještenost ulleme bosanske u neprocjenljivoj vjersko-terapeutskoj vrijednosti ilahije – bitan je uzrok urušavanju autohtone ilahije. Umjesto da ilahiju njeguju dnevimice, ustrajno u svakom džematu, ullema poseže za ilahijom tek uz bajramske blagdane. Ullema i etnomuzikolozi su najodgovorniji da izgrade i utvrde relativno jedinstvene notne ljestvice – standarde ili melodijsko-mekamske okvire za tradiranje i njegovanje ilahije. Da nad autohtonim izvođenjem ilahije bdiju s jednakom pozornošću i odgovornošću kako bdiju nad učenjem Kur'ana. Argument ovome zahtjevu je u popularnosti ilahije u narodu. U ilahiji koja isijava fina osjećanja spokojsva, blaženstva, veličajnosti... Producira zdrava osjećanja oduševljenja, zanosna i radosti. U tom je smislu ilahija uporediva molitvi. Za jednog mumina molitva na sedždi je put spokojsvu i smirenju. Njegovo uzdanje, oslonac u putu ka Allahu. Sličnu energiju, sa približno sličnim psihoterapijskim učinkom, producira ilahija. Kada bi svaki džemat njegovao ilahiju ustrajno i sistematski, narod bi bosanski bio zdraviji. Jer duhovna muzika uopće, posebno vokalna kao što su ilahija, gospel, gregorijanski koral ili pojanje, prijeki je lijek protiv stresa i frustracija. Vrhunac ljudske kreativnosti.

5.

U muzičkom pogledu od ljudskoga glasa nema savršenijeg glazbala. U glasu ljudskom raspoznajemo dušu. U ilahiji je uvijek ljudski mekam primaran: nosivi muzički "instrument". Svaki potencijalni pjevač ilahija mora imati Bogom posredovani sluh i umilan glas. U tom je smislu umjesno podsjetiti na glas Hamze Polovine, na njegovo sudjelovanje

u snimanju *Mevluda* izdavača Gazi Husrev-begove medrese danas davne 1969. godine. Sluh i umilni glas su naime uvjeti koji se s čovjekom rađaju i bez kojih ilahiju, horsku pjesma uopće, nije moguće složiti u jedinstvenu intonaciju. Bez sluha pjevača nije moguće ostvariti harmoniju različitih ljudskih glasova od basa, baritona i alta do soprana. Bez sluha nema snažnoga, duhovno osmišljenoga muzičko-estetskoga efekta ilahije. I daka-ko bez solfeđa odnosno muslimanskoga kiraeta – usmenog i pjevnog umijeća učenja recitiranja Kurana.

Usljed svih navedenih vrijednosti u ilahiji, neodgovorno je od muzičara, kompozitora i ulleme da mi danas nemamo notografiju ilahija. Nemamo muzikoloških opisa ilahije i vrlo malo istinskih poetskih tekstova ilahija. Kod nas je ilahija već decenijama prepuštena improvizaciji. Tragajući za stručnim materijalom o ilahiji po izdavačkim kućama, časopisima i internetu, našao sam samo jednu magistarsku radnju i dva članka o ilahiji. Riječ je o magistarskoj radnji – neobjavljenu rukopisu hafiza Aziz Alilija *Zaim Imamović i naše ilahije*, Islamski fakultet Sarajevo 2014. O članku etnologa Maje Baralić *Ilahija u Bosni i Hercegovini* – objavljenom u sarajevskom časopisu *Muzika* I, 4, 1997, 109-115. I o studiji Talam jasine *Ilahija i salavati der-vidiükog naküiben-dijskog reda u Vukeljiüima kod Fojnice*. Studija je objavljena u časopisu *Muzika*, Muzičke akademije u Sarajevu, broj 22, Sarajevo 2003. (Vidjeti *Popis literature o ilahiji* na kraju ovog članka). Ovdje je umjesno skrenuti pozornost na monografiju sa notografijom *Bosanski mevlud*, autora rahmetli Ömera Pobrića (Visoko 1998/1418). Vrlo vrijednom etnomuzikološkom prilogu očuvanju islamske muzičke tradicije. Umjesno usljed činjenice da je jedan Bošnjak (uz asistenciju Enesa Mujanovića) navodno, *prvi na svijetu* notograf – sastavljač nota mevluda. (Pobrić: 1998/1418: 27). Da su izvođači mevluda hor "El-Fatih" i Ženski hor "Bosna" Dobrinja, čiji je dirigent Esad Arnautalić. Da uz note za ašere, tekbire i za salavate, Pobrić donosi i note za nekolicinu ilahije. Sve to u izvođenju Mehe

Fazlića, Nusrete Kobić, Hasibe Agić, Zekerijaha Đezića, Avde Lemeša... U izradi monografije sudjelovali su eminentni znalci kiraeta (hafiz efendija Abdulah Budimlija i Kasim Mašić) muzikolozi, akademski slikari i izvrsni pjevači. Sav materijal produciran je na audio kasetama Muzičkog ateljea Omega raspoloživ za samostalno učenje izvođenja mevluda i ilahija.

Karakteristično je u navedenoj knjizi reagiranje Vojislava Voje Vujanovića. Reagiranje koje otkriva kako se čovjek nalazi na putu svetosti ili približava putu svetosti: kroz iman – duboku ljubav prema Bogu i čovjeku. Biti na takvom putu, jest uvjet za kvalitetno izvođenje mevluda i ilahija. Omera Pobrić naime pita Vujanovića da li konkretni glumac koji će sudjelovati u izvođenju Mevluda, *taj najbolji – ima imana u sebi? Iznenadi ga pitanje, pa neodređeno sliježe rame-nima. "Može to biti dobro, ali ne može biti iskreno. U mevludu nema dobrine bez iskrenosti. A iskrenost izvire iz vjerovanja.* (Pobrić Omer, *Bosanski mevlud. Prvi notni zapis mevluda*. Visoko 1998/1417: 29).

Navedenoj ocjeni dodajem činjenicu da onaj čiji je karakter uzrastao u kulturi Zapada, kojeg samosvijest nije stasavala naporedo i u islamskoj duhovnosti, može kao obrazovani muzičar u svom muzičkom komponiranju, ili kao školovani pjevač u svojem glasovnom ispoljavanju, ilahiju do perfekcije izvesti. Pritom će mu međutim nedostajati kuransko nadahnuće i iman bez kojih nema istinske duhovne snage i duševnoga zanosna u jednom zazivanju Allaha ezanom, ili u izvođenju ilahije. Jednako kao što ne bi bilo vrhunske klasične kršćanske muzike bez duboke i intenzivne proživljenosti kompozitora mukama Isusa Krista. Bez duboke potresenosti Isusovim mukama ne bi bilo vrhunskih sakralnih oratorija poput Muka po Mateju ili Muka po Ivanu (Mathäuspasion, Johannespassion) jednog Johanna Sebastiana Bacha: *Mathäuspasion danas se smatra jednom od najsnažnijih očitovanja umjetničke kulture uopće.* (Žmegač Viktor: *Od Bacha do Bauhause. Povijest njemačke kulture*, Zagreb, MMVI: 250)

Treba, dakle, plaho voljeti Boga i njegove mumine, biti duboko svjestan da je veliki sevap pozivati ljude na ezan, učiti Kuran, mevlud i ilahije pjevati. Sastavljači nota za ilahije i izvođači ilahija, muzičari i pjevači, moraju biti muslimani potpunog imana, poniznoga srca, optimizma, bogate i nježne duše koja u ašku veliča i žudi da spozna Hakikat – Allahovo Biće. Da bi izgradili čednu dušu, dostojnu da se približi Allahu, da bi zadobili Allahovu milost, oni moraju svoj karakter i moralitet trajno puniti ljubavlju spram Boga i čovjeka. Biti na trajnom putu čestitosti, sabura, žrtvovanja za drugoga. U islamskoj mističnoj klasičnoj poeziji, u gazelima i rubajama Dzelaluddin Rumija, u poeziji našeg Abdulvehab Ilhamije i Sirrije, Safeta Bašagića, Muse Čazima Čatića ili savremenika Nedžada Ibrišimovića i Džemaludina Latića – zasigurno će imati vrela za svoje kreacije i interpretacije ilahija. U njihovim vrelima mogu hraniti svoju dušu, graditi je sposobnom da grli čitav svijet. Da pojmi i da u stvarnosti ispoljava božansku kao Univerzalnu ljubav. Poput šejha Abdurrahmana Sirrije:

*Bože, vidu oka moga uvjerenja!
Ti mi pomози do pobjede, jer ti si moj
pomagač.
Otkako sam, Bože, pao u majčinu
utrobu,
Odgajan sam Tvojom dobrotom.
Kako o Tvojој dobroti ovisi moja
prošlost i sadašnjost,
Nadam se da ćeš mi osigurati lijepu
budućnost (...)
Ovaj Sirrija bolna srca, napušten i
zabrinut,
Kuca halkom na Tvojim vratima i
priznaje da Te nismo spoznali (...)*

*Ja sam oblikom kaplja, ali sadržinom
more,
U meni je cijeli svijet, ja sam svijet i
njegova sadržina.
Utonuo sam u svjetlost pojаva
blaženstva,
Sunce je samo moja čestica, ja sam
Zehrin Enver
Stvor moga tijela opstoji s ljubavlju
U meni se odrazuje sve, ja sam
općenitost i pojedinost.
U meni je suština svih 18.000 svjetova,
Ja sam makrokozmos iz kog je potekao
makrokozmos.*

*Ja sam čuvar poprišta ljubavi i danas
sam drugi Ešref,
Ja sam odraz Alijine tajne, od svega
sam viši ja.*

Abdulah Sidran ustvrdio je za Nedžada Ibrišimovića da je *najdarovitiji umjetnik kojega je Bosna rodila, i da je njegova pjesma Bosna možda ponajbolja domoljubna pjesma naše književnosti*. Sidranovo mišljenje bitan je povod da ovom članku dodam kulturološku ocjenu Nedžada Ibrišimovića (1940–2011): *Ali ima, dakako i pjesma, sevda-linka, ilahija i kasida, koja još uvijek na dlanu drži moju bošnjačku dušu*. (Behar, XX, 101–102, 19, Zagreb 2011).

Ovoj znakovitoj ocjeni dodajem da će ilahija odoljeti vremenu, prolaznosti, ukusima. I nezasitom ljudskom hiru za promjenom. Usljed svoje trajne plemenitosti. Usljed saznanja koja nam ilahija posreduje: da je sreća i smisao života u bezuvjetnom, bezinteresnom voljenju Boga i čovjeka. Na to je putu ilahija “Gä-mal-u-ddin” – ljepota vjere islama. *Bog je htio da božanske istine uđu iz srca u duh, a ne iz duha u srce... Vjera je moć srca*. (Blez Paskal 1623–1662). I nije samo pravično već je i korisno da je Bog (djelimično ili sasvim) sakriven. Bog je kod svakog čovjeka individualno iskustvo. *A ako propadamo, budimo svjesni da propadamo zato što Bog nije sa nama, što je odsutan*. (Martin Heideger). Nema mjesta za Boga u onome koji je pun sebe. (Jevrejska poslovice). Takav nije u stanju izvesti ilahiju: zazivati Svevišnjega kao i u ezanu: skrušene duše, sa dubokim osjećanjem poniznosti i sa istinskim vapajem srca za Svevišnjim.

6.

Ovom članku nužno je dodati kritički komentar o navodnom štetnom utjecaju muzike na muslimana. To navodno štetno djelovanje muzike uopće, i ilahije zasebno, u formi uznemirenja ili nespokojstva do depresivnosti ili ekstaze, sa posljedicom emocionalnoga razdraživanja, doživljavao sam u razgovorima sa starijim i sa mlađim ljudima po našim džematima. Negativan odnos spram muzike uopće, katkada nalazimo uvijek izrečeno i u nekim

islamskim medijima. U tom je smislu karakteristično pitanje i izjava muslimana kojeg, navodno, učenje Kur’ana emocionalno ne dotiče, ali ga duboko dira, duševno ga rastapa, *srce mu treperi kada sluša ilahije*. Iz redakcije novina *Saff-a* takvoga muslimana upozoravaju da je *stanje u kojem na srce jednog muslimana ne utiče slušanje ili učenje Kurana, ali ga pokreće slušanje ilahija, veoma opasan, alarmantan znak*. Sa uputom da *pravi vjernici su samo oni čija se srca strahom ispune kad se Allah spomene, kad im se riječi Njegove kazuju, vjerovanje im učvršćuju i samo se na svog Allaha oslanjaju*. (*Kuran, El-Enfal, 2*; U: www.saff.ba; decembar 2014).

Ovdje je riječ o jednom bizarnom, nelogičnom i dispartnom, negativno-pozitivnom osjećajnom recipiranju, emocionalnom razdvajanju Kurana od ilahija. Ova osjećanja se, navodno, međusobno potiru i isključuju. Tom navodnom međusobnom isključivanju osjećajnoga proživljavanja Kur’ana i ilahija suprotstavljam moje vjerničko i životno iskustvo. Nije, naime logično, jer graniči sa emocionalnom nenormalnošću, da se u jednom muslimanu harf iz Kur’ana i melodija u ilahiji u sukobu. Da jedno drugo ne podnosi. Posebno usljed činjenice da je ilahija izrasla iz umijeća recitiranja Kur’ana. Da na svakog (prosječnoga) mumina i kiraet i ilahija blagotvorno djeluje kroz umjetnost ljudskoga glasa. Pritom je također nesporno da ljudi različitih čudi – individualno recipiraju slušanje Kur’ana i ilahije. Da je jednom muslimanu od slušanja ilahija *bolesna duša* (navodna psihološka projekcija i ocjena iz redakcije novina *Saff*) – jest, po mojem sudu i iskustvu, jedna vjerničko-psihološki neutemeljena, ishitrena i tendenciozna ocjena. Pretpostavljam da je cilj takve ocjene i njen krajnji smisao u uvijeno iskazanoj preporuci ili isključivanju slušanja muzike uopće, i ilahija, zasebice. Također je po mojem sudu psihološki nezdravo zagovarati u vjernika isključivo osjećanje poniznosti i straha spram Allaha. Na način kako je to navedeno u citiranoj suri – stavu redakcije novina *Saff*. Ilahija, kao i svaki harf u Kuranu, izvor je ne samo osjećanja poniznosti spram Allaha, već prije svega – magnet – vrelo radosti

muslimana na njegovom osobnom (ili grupnom, derviškom) putu spoznavanja Allaha. Svim (i)racionalnim i transcendentnim načinima i snagama kojima je ljudsko biće Bogom obdareno. Dakako i učenjem Kur'ana i pjevanjem ilahija. Usljed trajne ljudske i obaveze i potrebe za Bogospoznanjem, nije psihološki niti vjernički zdravo međusobno isključivanje Kur'ana i ilahija. Jer su to dva dopunjujuća vrela

islamske religioznosti. Oba izvora imaju svoj zasebni i zajednički smisao na vjerničkom putu smirenja, spokojsva i produciranja ljudske radosti. Tih trajnih ljudskih potreba i neupitnih vrijednosti, na vjerničkom putu ka samospoznanju i Bogospoznanju. Ovaj je članak upravo na takvom putu. Jedan pledoaje za umjetničko tradiranje ilahije. Sa opisom muzičkih obilježja ilahije i sa estetičko-poetskim

definiranjem ilahije, kao zasebnog žanra vjerske tradicije muslimana uopće. Sa koncentracijom na opis ilahije u bosanskomuslimanskoj tradiciji. I sa muzičkom ocjenom izvođenja ilahija bužimskih "Gazija." Moj članak sastavljan je i nastajao na ljudskom putu ka svetosti. Na tragu sakralnosti ilahija kao muzike islama. Ilahije – žudnje za emocijama koje donose ljubav i katarzu u našem biću.

Popis literature o bosanskoj ilahiji

Aziz Alili, 2014, *Zaim Imamović i naše ilahije*. Islamski fakultet Sarajevo. (Magistarski rad);
Baralić Maja, 1997, *Ilahije u Bosni i*

Hercegovini. U (časopisu) *Muzika* I, 4, 109-115;
Talam Jasmina, 2003. *Ilahije i salavati derviškog nakšibendiskog reda u Vukeljićima*

kod Fojnice. U (časopisu) *Muzika*, 22, 43-58;
Pobrić Omer, 1998/1418, *Bosanski mevlud*, Visoko

الموجز

في الحنين إلى الحب وإلى تركية النفس: سحر أناشودة الحب الإلهي البوسنية
وأناشيد فرقة "غازيا" البوجيمية لأناشيد الحب الإلهي

راشد دوريتش

يتحدث هذا المقال عن الوصف الموسيقي المقامي والصوتي الجمالي للقيم الموسيقية والدينية في نشيد الحب الإلهي، وعن سمات نشيد الحب الإلهي باعتباره أحد أنماط الموسيقى الدينية التقليدية عند المسلمين. مع تركيز وتطبيق خصائص هذا النمط على نشيد الحب الإلهي في التراث الإسلامي الديني البوسني، وتقويم السمات الجمالية الموسيقية لأناشيد الحب الإلهي التي تؤديها فرقة "غازيا" البوجيمية في آخر قرصين مدمجين صدرتا لها. يوصف نشيد الحب الإلهي في هذا المقال بأنه طريق موسيقي يسلكه المسلم للتعرف على الله، وهو في نفس الوقت طريق نحو التزكية الذاتية والتفكير الذاتي. إن السير على هذا الطريق يفرض على مبتكر أناشودة الحب الإلهي وواضع نوتتها ولحنها ونصها الغنائي، وعلى منشدتها في نهاية المطاف، أن يُظهروا باللحن وبروح المنشد وصوته، وبالانسجام فيما بينهما، الاستسلام الذاتي المطلق لله عز وجل، والاستلها المطلق والعميق من عظمة الخالق، وخلقه، وقدسيته، وسره. إن هذا الاستلها يعتبر شرطا للتعبير البشري الجيد والجمالي في نشيد الحب الإلهي. وتفصل هذه الشروط في هذا المقال بوصف نشيد الحب الإلهي مع تطبيق ذلك الوصف في الأناشيد التي تؤديها فرقة "غازيا". إن العبرة الأساسية لهذا المقال هي أن الإحساس بالعظمة في الصوت البشري (المقام) وفي اللحن الذي يرافقه أداء النشيد، لا يمكن تحقيقهما إلا بوعي المؤمن، من خلال يقينه الديني وإحساسه بقدسية الله سبحانه وتعالى وعظيم قدرته وسره. والعبرة الأخيرة للمقال: إن الأداء الفني لنشيد الحب الإلهي يقتضي مؤمنا صادقا وعميق الاستلها بالله. إن المقال يقدم نشيد الحب الإلهي ليس فقط طريقا للإيمان القوي والعميق بالله سبحانه وتعالى، بل يؤكد أيضا على القوة العلاجية لنشيد الحب الإلهي، على طريق تعرف المؤمن على ذاته، وسعادته وتركيبته النفسية. يدعو المقال إلى الاهتمام بنشيد الحب الإلهي باعتباره طريقا موسيقيا فنيا يسلكه الإنسان السائر إلى الله. ويفند المقال المواقف الحصرية (المنقولة من صحيفة "الصف") حول مزاعم التأثير الضار على إيمان المسلم. وفي نهاية المقال توجد مراجع موثوقة عن نشيد الحب الإلهي.

Summary

IN DESIRE FOR LOVE AND CATHARSIS:
THE MAGIC OF BOSNIAN ILAHIYYA (NA'AT)
AND ILAHIYYAS BY THE CHORUS
"GAZIES OF BUŽIM"

Rašid Durić

The article deals with various musicological and religious elements of Ilahiyya and it gives account of the musicality of its *maqam* and aesthetics of its vocal interpretation. It also discloses some traits of *Ilahiyya* that make up the traditional religious music genre of Muslims. It focuses upon the application of the qualities of this genre to *Ilahiyya* in Bosnian Muslim religious tradition. The article gives an evaluation of the aesthetic aspect of the musical character of *Ilahiyyas* performed by the "Gazies" chorus in their last two published albums. The article presents *Ilahiyya* as means that may, with divine aspect of its melody, open a path towards knowledge of God. This is also a path of self-realisation and self-fulfilment. It requires from the creator of an *Ilahiyya*, creator of its melody and its text and from its performer – to employ utmost devotion and submission to the Almighty, with their soul and voice and with the harmony of its tunes. Qualitative performance of an *Ilahiyya* reflects the performers' devotion to the Almighty, his absolute and profound inspiration by His Exaltedness, His creation, Holiness and Mystery. The requirements are elaborated in the text as these are applied in *Ilahiyyas* performed by "Gazies" chorus. The main message of the article is: the feeling of exaltation given in human voice (*maqam*), in melody that is accompanying it, is possible only with self-awareness and piety of a *mumin*, believer through his openness to holy, supernatural and mystery. And finally, performance of an *Ilahiyya* requires a performer who is *mumin* inspired by Allah. Then *Ilahiyya* becomes not only a path of confirming a believer in his faith in Allah, but it also has therapeutic power on the path of self-realisation, joy and catharses. It should be valued and preserved as it is a musical-artistic path of man towards Allah. The article also refutes some views (quoted from the magazine "Saf") that assert the music as harmful to the *iman* of a Muslim. At the end it offers some relevant references of the works dealing with the *Ilahiyya*.